

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 11.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.106>

УДК 339.9

A. O. Vakarchuk,

аспірант,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-5724-2613>

K. M. Romashchenko,

к. е. н, доцент,

доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4138-0313>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ БАР'ЄРИ ПОВЕРНЕННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ І ПОТЕНЦІАЛ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

A. Vakarchuk,

Postgraduate student, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

K. Romashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and

International Economic Relations,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

SOCIO-ECONOMIC BARRIERS TO THE RETURN OF FORCED MIGRANTS AND THE HUMAN CAPITAL POTENTIAL OF UKRAINE

У статті досліджено соціально-економічні бар'єри, що перешкоджають поверненню вимушених мігрантів до України, та розкрито потенціал людського капіталу як ключового ресурсу післявоєнного відновлення держави. Проаналізовано основні чинники, що впливають на рішення мігрантів щодо реєміграції, зокрема рівень безпеки, економічні можливості, якість інституційного середовища та соціальну інтегрованість. Визначено, що довготривалі структурні проблеми української економіки — низька продуктивність праці, нерівність доступу до ресурсів, недосконалість інституцій — залишаються вагомими перешкодами для реінтеграції. Обґрунтовано необхідність формування комплексної державної політики, спрямованої на стимулювання повернення, розвиток підприємництва, підтримку освіти та створення сприятливого бізнес-клімату. Наголошено, що ефективне використання потенціалу людського капіталу може стати визначальним чинником соціально-економічного відновлення та демографічної стабілізації України в поствоєнний період.

The article explores the socio-economic barriers hindering the return of forced migrants to Ukraine and highlights the critical potential of human capital as a key driver of the country's post-war recovery and long-term development. It provides a detailed analysis of the principal factors influencing migrants' decisions regarding re-emigration, including the level of security, availability of economic opportunities, quality and stability of institutional frameworks, and the degree of social integration. The study emphasizes that Ukraine's long-standing structural challenges—such as low labor productivity, unequal access to resources, limited investment climate, and institutional inefficiency—remain significant obstacles that complicate the process of successful reintegration and prevent the full realization of the country's human capital potential.

The research underscores the necessity of developing a comprehensive, multi-level, and evidence-based public policy framework aimed at encouraging

voluntary return migration, supporting entrepreneurship and small business development, enhancing the quality of education at all levels, and creating a favorable business and investment climate. It also highlights the importance of strengthening social cohesion, promoting tolerance, and rebuilding trust in public institutions as essential prerequisites for sustainable and effective re-emigration processes. Special attention is given to strategies that can mitigate socio-economic disparities and create equitable opportunities for returning migrants, thereby enhancing their integration and contribution to national recovery.

The article concludes that the effective and strategic utilization of Ukraine's human capital represents a decisive factor in ensuring socio-economic renewal, demographic stabilization, and long-term resilience in the post-war context. A coordinated approach that integrates economic reforms, institutional strengthening, educational and professional development programs, and targeted social support can transform migration challenges into strategic opportunities. By aligning policies to foster human capital retention, economic growth, and inclusive social development, Ukraine can maximize the benefits of re-emigration and promote sustainable reconstruction, modernization, and resilience across its regions.

Ключові слова: міграція, вимушені мігранти, реінтеграція, людський капітал, соціально-економічні бар'єри, стратегія.

Key words: migration, forced migrants, reintegration, human capital, socio-economic barriers, strategy.

Постановка проблеми. Наукові дискусії щодо проблематики міграційних процесів останніх років дедалі частіше зосереджуються на суперечності між очікуваним ефектом повернення вимушених мігрантів та реальними тенденціями їхньої реінтеграції в українське суспільство. Попри прогнози щодо масового повернення громадян після завершення активної фази війни, спостерігається стійка тенденція до затримки міграційних

потоків за кордоном. Значна частина українців, які виїхали у пошуках безпеки та стабільності, інтегруються в соціально-економічні системи приймаючих країн, що створює ризики для відновлення людського капіталу України.

Наукові дослідження свідчать, що повернення вимушених мігрантів ускладнюється низкою бар'єрів — економічних, соціальних, інституційних та психологічних. До ключових чинників належать обмежені можливості працевлаштування, невизначеність економічного середовища, недостатній рівень соціальних гарантій, руйнування житлової та інфраструктурної бази, а також відсутність цілісної державної політики реінтеграції. У результаті потенціал людського капіталу, який формується українською діаспорою за кордоном, залишається частково нереалізованим у національному просторі.

Проблема полягає в тому, що збереження й розвиток людського капіталу України в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій безпосередньо залежать від здатності держави створити сприятливі умови для повернення, професійної реалізації та соціальної адаптації своїх громадян. Невикористання цього потенціалу може призвести до тривалих демографічних, економічних і соціальних втрат, які стримуватимуть відновлення країни.

У зв'язку з цим нагальною потребою є наукове осмислення соціально-економічних бар'єрів повернення вимушених мігрантів, а також визначення механізмів ефективного використання їхнього людського капіталу для відбудови та модернізації України. Саме дослідження взаємозв'язку між процесами реінтеграції мігрантів і розвитком людського капіталу становить важливий напрям сучасних соціально-економічних студій, оскільки від цього залежить не лише демографічна стабільність, а й довгострокова конкурентоспроможність держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями відновлення людського потенціалу України багато уваги приділяють як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них: І. Майданик, О. Риндзак, М. Білоус, , В. Лугова,

Б. Маков, К. Кропивна, У. Мінора, В. Дубровський, В. Черкашин, тощо. Проте в їхніх працях недостатньо уваги приділялось дослідження бар'єрів на шляху реінтеграції вимушених мігрантів та відновлення людського потенціалу України. Сучасна ситуація вимагає здійснення подальших досліджень тих аспектів проблеми, які не знайшли достатнього висвітлення у науковій літературі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є наукове обґрунтування взаємозв'язку між соціально-економічними бар'єрами повернення вимушених мігрантів і розвитком людського капіталу України, а також пошук стратегічних підходів до формування сприятливого середовища для реінтеграції громадян у національний соціально-економічний простір.

Виклад основного матеріалу. Повернення мігрантів до країни походження розглядається як важливий чинник, що може сприяти зниженню навантаження на соціальні системи держав, які приймають переселенців, та водночас створює передумови для економічного й соціального відновлення країни, з якої ці особи виїхали. У разі добровільного повернення цей процес набуває ознак взаємовигідної моделі, у межах якої реалізуються інтереси як приймаючої сторони, так і держави походження. Втім, досягнення такого балансу суттєво ускладнюється комплексом проблем, із якими стикаються репатріанти під час спроби реінтеграції у національний соціально-економічний простір. У багатьох випадках це призводить до повторної міграції або до тривалої залежності від міжнародної гуманітарної допомоги та соціальної підтримки.

Результати сучасних наукових досліджень свідчать, що зворотна міграція є поширеним явищем: орієнтовно понад половина мігрантів повертаються до країн свого походження упродовж п'ятнадцяти років. Особливо це характерно для вимушених мігрантів, які залишили свої домівки з міркувань безпеки, але демонструють готовність повернутися після стабілізації ситуації. Важливим детермінантом цього процесу виступає також

часовий обмежений характер легального статусу перебування у країнах прихистку, що стимулює ухвалення рішення про репатріацію.

У сучасній науковій літературі триває дискусія щодо характеру та масштабів впливу процесів повернення мігрантів на економічний розвиток країн походження. Зокрема, низка емпіричних досліджень засвідчує, що репатріація мігрантів може мати позитивний ефект для економіки, зокрема через підвищення експортної конкурентоспроможності, як це простежується у випадку Боснії і Герцеговини. Такий ефект пояснюється трансфером знань, навичок і соціального капіталу, набутого мігрантами у країнах із більш розвиненими економічними системами.

Водночас інші дослідники наголошують на контекстуальній зумовленості цього впливу, вказуючи, що позитивний економічний ефект повернення є більш характерним для трудових мігрантів, ніж для осіб, вимушено переміщених унаслідок воєнних дій. Трудові мігранти, як правило, репрезентують активну частину працездатного населення, володіють релевантними професійними навичками та демонструють вищий рівень підприємницької активності, що потенційно сприяє економічному зростанню країни походження.

Натомість мігранти, переміщені з причин збройних конфліктів, становлять значну частину населення окремих регіонів, проте їхня структура за рівнем соціальної адаптації є неоднорідною. У приймаючих країнах відбувається певна селекція: найбільш мобільні, кваліфіковані та соціально адаптовані особи інтегруються у ринок праці, тоді як інші групи залишаються залежними від систем соціального забезпечення. Саме остання категорія, після згорання програм гуманітарної підтримки, найчастіше виявляє схильність до повернення. Водночас найбільш економічно активні мігранти, які досягли професійної та соціальної інтеграції за кордоном, демонструють нижчу готовність до репатріації за відсутності привабливих умов у країні походження.

Таким чином, повернення повоєнних мігрантів потенційно може супроводжуватися зниженням середнього рівня людського капіталу серед репатріантів, оскільки до цієї групи переважно належать особи з обмеженими можливостями працевлаштування, низькою економічною активністю або патерналістськими установками щодо державної підтримки.

Одним із ключових чинників, що ускладнюють процес репатріації українських вимушених мігрантів, є масштабне руйнування житлової інфраструктури на території країни походження. За наявними даними, в Україні знищено понад 140 тис. житлових об'єктів, серед яких близько 18 тис. становлять багатоквартирні будівлі. Такий рівень руйнувань створює об'єктивні перешкоди для швидкого та масового повернення населення, ускладнюючи процес відновлення базових умов життєдіяльності та потенційно поглиблюючи соціально-економічну вразливість репатріантів.

Важливим аспектом є також часовий чинник, який сприяє поступовій адаптації мігрантів у країнах тимчасового перебування. Інтеграційні процеси проявляються у включенні дітей до національних систем освіти, у працевлаштуванні дорослого населення, у формуванні нових соціальних зв'язків і моделей поведінки. Унаслідок цього поступово знижується мотивація до повернення, що підвищує ризики втрати людського капіталу для країни походження. Отже, пролонгація процесу репатріації є небажаною з позицій як демографічної стабільності, так і відтворення економічного потенціалу України.

Сфера підтримки репатріантів представлена розгалуженою мережею інституцій. Активну діяльність здійснюють міжнародні організації — Міжнародна організація з питань міграції (МОМ), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), урядові агентства, міжнародні та локальні неурядові організації, а також профільні комісії при органах місцевого самоврядування. Вагомий внесок у цей процес роблять країни тимчасового перебування, зацікавлені у стимулюванні повернення, а також Європейська комісія та агентства міжнародного розвитку (USAID,

SIDA, UKAID тощо). Для підвищення результативності заходів у цій сфері доцільним є створення координуючих міжвідомчих структур, що забезпечать узгодженість дій на національному та міжнародному рівнях.

Разом із тим, результати емпіричних досліджень свідчать про те, що безпосередня соціальна чи гуманітарна допомога має другорядний вплив на успішність реінтеграції. Визначальними факторами залишаються базові соціально-економічні умови — доступ до працевлаштування, житла та соціальних послуг. Так, у досвіді постконфліктного відновлення Косово 90% репатріантів визначили відсутність роботи як основну перешкоду для ефективної соціально-економічної реінтеграції. Це свідчить, що успішна політика репатріації повинна ґрунтуватися не лише на гуманітарній підтримці, а насамперед — на створенні сприятливих умов для економічної самодостатності та розвитку людського капіталу.

Відповідно до методологічних засад, розроблених Міжнародною організацією з питань міграції (МОМ), повернення мігрантів вважається сталим у випадку, коли подальші міграційні рішення ґрунтуються на добровільному виборі особи, а умови життя репатріантів відповідають базовим критеріям безпеки, матеріальної стабільності та належного рівня охорони здоров'я. Такий підхід формує так званий тактичний мінімум успішної реінтеграції, який є прийнятним з позиції міжнародних організацій, але може виявитися недостатнім для забезпечення стратегічного розвитку країни походження.

У більш широкому розумінні, сталим можна вважати лише таке повернення, за якого країна походження перетворюється на привабливий простір для тривалого проживання, професійної самореалізації та соціальної безпеки громадян. У протилежному випадку зберігається ризик подальшого відтоку людського капіталу — насамперед, найбільш ініціативної, мобільної та кваліфікованої частини населення. Це особливо критично в умовах наявних негативних демографічних тенденцій, що зумовлюють скорочення трудових ресурсів та посилення структурного дисбалансу на ринку праці.

Вирішення зазначеної проблеми передусім залежить від внутрішньої політики держави, спрямованої на стабілізацію безпекової ситуації, створення сприятливого соціально-економічного середовища та відновлення довіри громадян до національних інститутів. Водночас роль міжнародних організацій, попри її важливість, є переважно допоміжною та обмежується забезпеченням коротко- та середньострокової підтримки репатріантів.

У контексті постконфліктного відновлення України, навіть за умов відносно сприятливого розвитку подій, обидва зазначені підходи — як надання безпосередньої допомоги, так і створення умов для довгострокової реінтеграції — набувають особливої актуальності. Очевидно, що операційне надання допомоги у процесі повернення українських громадян буде зосереджене у сфері діяльності міжнародних організацій і стратегічних партнерів України, значна частина яких одночасно виступає країнами тимчасового прихистку для вимушених мігрантів. Зазначені інституції володіють перевіреними та адаптованими методологіями організації підтримки репатріаційних процесів, апробованими в низці держав, які пережили збройні конфлікти упродовж останніх десятиліть.

На наш погляд, оцінка перспектив репатріації українських мігрантів має базуватися на аналізі трьох можливих сценаріїв завершення поточного воєнного конфлікту між Україною та Російською Федерацією, що визначатимуть масштаби, темпи та характер процесів повернення.

У межах прогностичного аналізу розвитку міграційних процесів доцільно виокремити кілька базових сценаріїв завершення воєнного конфлікту, кожен із яких має власні соціально-демографічні та економічні наслідки для процесу репатріації.

Песимістичний сценарій, який передбачає поразку України у війні, фактично унеможлиблює повернення вимушених мігрантів. Більше того, реалізація такого варіанту розвитку подій з високою імовірністю спричинить експоненційне зростання масштабів зовнішньої міграції, вихід якої за межі контрольованих державою параметрів матиме системний характер. Оскільки

цей сценарій не відповідає предмету дослідження, він розглядається лише як граничний випадок для порівняльного аналізу.

Оптимістичний сценарій передбачає повну деокупацію територій України, усунення військової загрози з боку Російської Федерації (у будь-якій її політичній конфігурації) та інституційну інтеграцію України до системи колективної безпеки, зокрема до Північноатлантичного альянсу. Реалізація такого сценарію сприятиме мінімізації зовнішніх ризиків і формуванню безпекового середовища, співмірного з періодом пізньої «перебудови». Водночас повернення до моделі умовного «мирного співіснування» з Росією, характерного для 1991–2013 рр., навіть за сприятливих політичних обставин, не матиме суспільної легітимності через глибоку колективну травму, спричинену подальшою агресією РФ. Обидва зазначені сценарії — песимістичний і оптимістичний — мають ознаки відносної стійкості у середньостроковій перспективі, проте відрізняються кардинальною спрямованістю наслідків.

Між цими полярними варіантами розташовується спектр проміжних сценаріїв, для яких характерна висока ступінь невизначеності та потенційна нестабільність. Такі сценарії передбачають збереження часткової або латентної воєнної загрози, що може зумовити ризик періодичного відновлення бойових дій. Хоча не можна виключати поступової еволюції одного з цих сценаріїв у відносно стійкий стан, придатний для тривалого мирного розвитку, ймовірність рецидиву конфлікту залишатиметься високою. За таких умов держава буде змушена підтримувати підвищений рівень обороноздатності та безпекової мобілізації суспільства, що опосередковано впливатиме і на масштаби репатріаційних процесів.

Подальший аналіз розглядає окреслені сценарії крізь призму факторів привабливості, які визначають потенційну готовність вимушених мігрантів до повернення у країну походження. Зважаючи на високу значущість аспекту майбутнього дітей у системі міграційних мотивацій, цей чинник інтегровано до аналітичної моделі за замовчуванням, оскільки саме перспективи

освітнього та соціального розвитку дітей істотно впливають на ухвалення рішень щодо репатріації [1].

Відповідно до аналітичних матеріалів Світового банку та Міжнародної організації з питань міграції (МОМ), ключовими детермінантами повернення населення після завершення конфлікту є низка взаємопов'язаних соціально-економічних і безпекових чинників [1; 2]:

1. Гарантована безпека. Формування стабільного та передбачуваного безпекового середовища є фундаментальною передумовою для відновлення довіри громадян до державних інститутів і для створення умов безпечного повернення переміщених осіб. Безпековий фактор є базовим елементом відновлення соціальної стабільності [3].

2. Доступність житла. Можливість повернення до власного житла або отримання альтернативного помешкання (через державні програми, підтримку міжнародних організацій чи компенсаційні виплати) є визначальною умовою успішної соціальної реінтеграції репатріантів. Доступ до житла створює основу для відновлення домогосподарств і місцевих спільнот [2].

3. Економічні можливості. Наявність засобів для самозабезпечення — через працевлаштування, розвиток підприємництва чи отримання тимчасової фінансової підтримки — є ключовою умовою сталості повернення. Підтримка малого бізнесу, програми перекваліфікації та розвиток локальних ринків праці сприяють довгостроковій стабільності реінтеграційних процесів [1].

4. Порівняльна оцінка умов життя. Мігранти здійснюють раціональну оцінку рівня життя у країні походження порівняно з країною тимчасового перебування. У межах цього порівняння враховуються показники доступу до житла, базових послуг (водопостачання, енергозабезпечення, освіти, охорони здоров'я, соціальної інфраструктури) та загальний рівень безпеки [4]. Відповідно, ступінь відновлення цих

компонентів визначатиме привабливість України як простору для повернення та тривалого проживання.

У контексті України, навіть за умови задоволення мінімального набору базових потреб (за винятком аспекту безпеки), вирішального значення набуває порівняльна якість забезпечення цих потреб. Експерти МОМ наголошують на важливості психологічного комфорту для процесу репатріації, що охоплює інтеграцію до місцевих громад, відновлення міжособистісних соціальних зв'язків та підтримку культурної ідентифікації. Сукупно ці чинники формують відчуття «дому», що є критично важливим для прийняття рішення про повернення [6, 22].

Зазначене підкреслює першочергову роль безпеки та політичної стабільності. Оскільки саме нестабільність безпекового середовища стала основною причиною масової міграції українців, відновлення безпеки є необхідною умовою для повернення. При цьому увага зосереджується не лише на зовнішніх загрозах, а й на внутрішній безпеці, що включає забезпечення правопорядку, верховенства права та відсутність політичних репресій або соціальних заворушень.

За реалізації найбільш оптимістичного сценарію рівень зовнішньої безпеки в Україні може стати порівнянним із країнами тимчасового перебування мігрантів. Збереження політичної стабільності сприятиме підтриманню відносного правопорядку та запобіганню політичних репресій. Водночас рівень правопорядку та дотримання законності може демонструвати регіональні відмінності: деякі області будуть відповідати або перевищувати стандарти країн прихистку, інші — відставати. Особливо актуальним залишається виклик у сфері верховенства права, оскільки мігранти, які адаптувалися до певних правових стандартів за кордоном, можуть відчути негативний контраст під час повернення. Відсутність швидких позитивних змін у правовому середовищі здатна стимулювати повторну, цього разу безповоротну міграцію. Таким чином, забезпечення

верховенства права виступає критичною умовою безпеки та стабільності процесу репатріації.

За умов менш сприятливого, проте стабільного розвитку подій, Україна, ймовірно, залишатиметься відносно менш безпечним простором із позиції зовнішньої безпеки у порівнянні з державами тимчасового перебування мігрантів. Така ситуація чинитиме стримувальний вплив на їхнє рішення щодо повернення. Виняткові випадки можуть мати місце тоді, коли вимушені мігранти проживають у країнах прихистку в регіонах із підвищеним рівнем злочинності, тоді як Україна демонструватиме спроможність компенсувати нижчий рівень зовнішньої безпеки посиленням внутрішньої безпеки та контролю. Водночас у більшості країн перебування зазвичай існують можливості для переселення у безпечніші райони, і вибір такого переїзду, на відміну від повернення до України, визначається насамперед економічними ресурсами самих мігрантів.

Не менш суттєвим чинником у процесах повернення є рівень економічних можливостей. У науковому дискурсі важливо підкреслити, що повномасштабна військова агресія не виступає єдиним детермінантом міграційних потоків з України. Емпіричні дані засвідчують значну частку емігрантів, які залишили країну ще до ескалації воєнних дій, а також помітну кількість вихідців із західних регіонів, де рівень безпосередньої загрози був мінімальним. Така динаміка свідчить про ключову роль економічних факторів як основного мотиватора значної частини міграції, що, у свою чергу, актуалізує потребу у дослідженні потенціалу внутрішнього економічного середовища України як передумови для успішного повернення та реінтеграції мігрантів.

З позиції рееміграційних процесів, Україна демонструє певну амбівалентність, що зумовлена поєднанням стримувальних і стимулювальних чинників. З одного боку, національний економічний простір містить низку потенційних переваг, здатних формувати сприятливі умови для повернення мігрантів. Зокрема, варто виокремити такі аспекти:

- вищі темпи економічного зростання у країнах із нижчим рівнем доходу, до яких належить і Україна, що відкриває перспективи для розвитку підприємницької ініціативи та професійного зростання;

- очікуване відновлення та поживавлення економіки у післявоєнний період, яке, ймовірно, супроводжуватиметься підвищенням попитом на фахівців у галузях будівництва, інфраструктури та суміжних секторах;

- можливий приплив іноземного капіталу унаслідок економічного зростання та поступової євроінтеграції, що сприятиме створенню нових робочих місць, розширенню кар'єрних перспектив і підвищенню рівня заробітних плат;

- порівняно нижчий рівень середніх доходів і вартості життя, який, за певних умов (наприклад, дистанційної зайнятості в міжнародних компаніях), може забезпечити відносно вищий рівень добробуту за однакових абсолютних доходів [5].

Таким чином, економічний потенціал України виступає одним із ключових детермінантів у процесі формування намірів щодо повернення мігрантів. Це підкреслює необхідність подальшого наукового аналізу зазначеного феномена та інтеграції відповідних висновків у розробку стратегій соціально-економічного та демографічного відновлення держави.

Водночас слід відзначити стійкість наявних соціально-економічних бар'єрів, що зумовлювали трудову міграцію з України ще до початку повномасштабної збройної агресії, і які, з високою ймовірністю, не можуть бути усунуті у короткостроковій перспективі, тому становитимуть загрозу для відновлення людського потенціалу. До таких системних бар'єрів належать:

- тривалий і складний перехід України від суспільства “обмеженого доступу” до моделі “відкритого доступу” (у концепції Д. Норта, Д. Уоліса та Б. Вайнгаста). Цей процес виявляється у переважанні реляційної економіки, де особисті зв'язки та неформальні домовленості з представниками політичної чи економічної еліти залишаються ключовими для досягнення

успіху, а інституційні гарантії прав власності — слабкими та вибірковими. Такі умови призводять до пригнічення підприємницької активності, спотворення конкурентного середовища, недостатнього рівня інвестицій і капіталізації, що, у підсумку, обмежує потенціал економічного розвитку та звужує можливості професійної реалізації. Внаслідок цього Україна продовжуватиме відчувати структурну неконкурентність порівняно з державами-реципієнтами міграції, хоча успішна реалізація післявоєнних реформ здатна поступово скоротити цю асиметрію [6, 23];

- збереження високої ймовірності рецидиву воєнної агресії, за винятком найбільш оптимістичного сценарію розвитку подій, що стримуватиме інвестиційну динаміку та процеси накопичення капіталу. Високі оборонні витрати у поєднанні з демографічним тиском створюють додаткові обмеження для формування конкурентоспроможного податкового середовища. Крім того, вимушена мілітаризація суспільства може призводити до періодичного відволікання економічно активного населення від виробничої діяльності через навчальні збори та мобілізаційні процеси;

- відносно низька якість системи освіти, особливо середньої та частково вищої, що обмежує можливості формування людського капіталу високої якості та погіршує довгострокові соціально-економічні перспективи країни;

- тривале збереження розриву у рівнях заробітних плат і підприємницьких доходів між Україною та державами перебування трудових мігрантів, а також нижча якість надання публічних послуг, що знижує мотивацію до повернення;

- ймовірне ускладнення умов ведення бізнесу та оподаткування доходів у зв'язку з імплементацією Національної стратегії доходів, ініційованої Кабінетом Міністрів України відповідно до вимог МВФ. Такий курс може призвести до запровадження фіскальних моделей, подібних до менш сприятливих систем оподаткування в окремих країнах ЄС, без одночасного запровадження компенсаторних механізмів, що там частково нівелюють податкове навантаження.

Таким чином, зазначені фактори формують довгострокові структурні бар'єри для реєміграції, що вимагають комплексного інституційного реагування та стратегічного переосмислення підходів до розвитку національної економіки й ринку праці. З цього можна зробити висновок, що навіть за сприятливого та оптимістичного сценарію розвитку подій, малоймовірно, що Україна у коротко- чи середньостроковій перспективі зможе забезпечити мігрантам економічні умови, які б однозначно перевищували рівень добробуту, доступний у країнах їхнього тимчасового перебування. Водночас, за умови реалізації послідовної та зваженої державної політики, поєднаної з успішним завершенням воєнного конфлікту та відновленням економічної стабільності, поліпшення макроекономічних показників може стати суттєвим чинником мотивації для повернення окремих категорій мігрантів.

До потенційних груп реємігрантів, для яких повернення в Україну може набути економічної привабливості, можна віднести осіб, що наразі перебувають у відносно складних соціально-економічних умовах за кордоном (за даними станом на серпень 2023 року, їх частка становила близько 18%), а також тих, чиї доходи після виїзду залишаються нижчими за довоєнний рівень (приблизно 18% за статистикою на лютий 2024 року) [6, 25]. З огляду на це, державна стратегія повернення мігрантів має враховувати диференційований підхід, орієнтований на цільові групи, для яких покращення економічних умов може стати вирішальним стимулом до реєміграції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати дослідження, слід зазначити, що процес повернення вимушених мігрантів до України є складним, багатовимірним і залежним від широкого спектра соціально-економічних, політичних та інституційних чинників. Навіть за умов сприятливого перебігу подій — завершення війни, стабілізації безпекової ситуації та відновлення економічної активності — повернення мігрантів вимагатиме системного державного підходу, спрямованого на

подолання наявних бар'єрів і створення сприятливого середовища для реінтеграції.

Успішна реалізація адресних політик, що поєднують економічні стимули, соціальну підтримку та ефективні механізми правового захисту, у поєднанні з очікуваним післявоєнним економічним підйомом може стати основою для формування позитивного іміджу України як країни можливостей. Збереження конкурентних переваг — зокрема спрощеної системи оподаткування для мікробізнесу та самозайнятих, підтримки креативних індустрій, розвитку цифрової економіки — здатне забезпечити швидшу адаптацію та професійну самореалізацію тих, хто повертається.

Важливою передумовою цього процесу є толерантність і соціальна згуртованість українського суспільства, його висока здатність до самоорганізації та адаптації, що підтвердилася у досвіді інтеграції внутрішньо переміщених осіб після перших етапів війни. Очікуване зростання попиту на робочу силу в умовах післявоєнного відновлення, поява нових економічних ніш та структурна модернізація економіки можуть створити додаткові стимули для реєміграції.

Таким чином, реінтеграція вимушених мігрантів має розглядатися як стратегічний пріоритет державної політики, спрямований не лише на подолання соціально-економічних бар'єрів, а й на максимальне використання потенціалу людського капіталу України. Комплексний, міждисциплінарний і людиноцентричний підхід до цього процесу є запорукою сталого розвитку, соціальної стабільності та відновлення демографічного потенціалу країни у поствоєнний період.

Література

1. World Bank. *Ukraine: Overview – Development news, research, data*. Washington, D.C.: World Bank Group. URL <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overviewworldbank.org> (дата звернення: 30.09.2025).

2. International Organization for Migration. *Return and reintegration key highlights 2023*. Geneva: IOM, 2024. URL <https://publications.iom.int/books/return-and-reintegration-key-highlights-2023publications.iom.int+1> (дата звернення: 30.01.2025).
3. International Organization for Migration. *Annual Report 2023*. Geneva: IOM, 2024. URL <https://www.iom.int/msite/annual-report-2023/iom.int> (дата звернення: 11.10.2025).
4. International Organization for Migration. *Return and Reintegration Key Highlights 2022*. Geneva: IOM, 2023. URL <https://publications.iom.int/system/files/pdf/PUB2023-108-R-KH2022-Annexes.pdfpublications.iom.int+1> (дата звернення: 17.10.2025).
5. World Bank. *Ukraine: Recovery and Reconstruction Needs Snapshot – URTF, September 2025*. Washington, D.C.: World Bank Group. URL <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/5f84954af28d88be3d3526a07f769e5c-0080072025/original/URTF-Snapshot-September-2025-en-upd.pdf> (дата звернення: 14.10.2025).
6. Дубровський В., Черкашин В. *Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості*. Київ: Українська рада бізнесу, 2024. С. 34. URL: <https://help-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Policy-war-migranti-final-1.pdf> (дата звернення: 15.09.2025).

References

1. World Bank (2025), “*Ukraine: Overview – Development news, research, data*”, available at: <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/overviewworldbank.org> (Accessed 30 September 2025).
2. International Organization for Migration (2024), “*Return and reintegration key highlights 2023*”, available at: <https://publications.iom.int/books/return-and-reintegration-key-highlights-2023publications.iom.int+1> (Accessed 30 January 2025).

3. International Organization for Migration (2024), “*Annual Report 2023*”, available at: <https://www.iom.int/msite/annual-report-2023/iom.int> (Accessed 11 October 2025).
4. International Organization for Migration (2023), “*Return and Reintegration Key Highlights 2022*”, available at: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/PUB2023-108-R-KH2022-Annexes.pdf> publications.iom.int+1 (Accessed 17 October 2025).
5. World Bank (2025), “*URTF Snapshot, September 2025: Ukraine recovery and reconstruction needs*”, available at: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/5f84954af28d88be3d3526a07f769e5c-0080072025/original/URTF-Snapshot-September-2025-en-upd> (Accessed 14 October 2025).
6. Dubrovskiy, V. and Cherkashyn, V. (2024), *Voienni mihranty: svitovyi dosvid ta ukrainski osoblyvosti* [Military migrants: world experience and Ukrainian specifics], Ukrainska rada biznesu, Kyiv, Ukraine, available at: <https://help-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Policy-war-migranti-final-1.pdf> (Accessed 15 September 2025).

Стаття надійшла до редакції 12.11.2025 р.